

1923 SEÇİMLERİNDE OYLAR NASIL KULLANILDI?

Doç. Dr. İhsan GÜNEŞ

Türkiye'nin gerek demokratikleşmesinde gerekse ulusal bir devlet olmasında, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeri tartışılmaz.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi her ne kadar "selahiyeti fevkaladeyi haiz" bir meclis olarak adlandırılmış ise de toplanış ve çalışma biçimiyle bir ihtilal meclisi niteliği de taşımaktadır. Bu meclis, işgalci güçleri yurttan atmak, tutsak konuma düşürülmüş olan padişah ve halifeyi yeniden eski gücüne kavuşturmak amacıyla toplanmış gibi gözüküyor ise de meclis çalışmaları yakından incelendiğinde amacın bundan daha geniş olduğu ve kurucu bir meclis işleviyle hareket ederek "bir avuç Türkün barındığı ata yurdunda ulusal egemenliğe dayalı yeni bir devlet" in kurulmasını hedeflediği görülür. Daha ilk günlerden başlayarak bu hedef doğrultusunda çalışmalar yapmış, geleneksel Osmanlı hükümeti otoritesi yerine Büyük Millet Meclisi otoritesini egemen kılmaya özen göstermiştir. Yasama, yürütme görevini kendi üzerine alan TBMM'i, kendinin üstünde herhangi bir güç tanımamıştır. Böylece yeni bir devlet olduğunu örtülü bir biçimde ortaya koymuştur.

Geldikleri bölgeler, eğitim düzeyleri, değerler sistemi, yetişme koşulları birbirinden farklı olan milletvekilleri arasında ihtilalcisi, devrimcisi, gericisi, osmanlıcısı, İslamcısı, bolşeviği, Pan-Türkisti, halkçısı, aşiret başkanı, ustabaşısı, öğretmeni, hukukçusu, doktoru, din adamı, askerî politikacısı, çiftçisi, tüccarı, çeşitli düzeyde kamu görevlisi; okuryazar olmayanı, medrese mezunu, batılı okullarda okuyanı, birden çok yabancı dil bilen, Türkçeyi zor konuşanı vardı. Bu nedenle de düşünsel yelpaze oldukça genişti.

Ancak, tüm bu insanların 23 Nisan 1920'de çalışmalarına başlayan I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir araya gelerek, bir süre ideolojik düşüncelerini bir kenara ittikleri ülkeyi içinde bulunduğu olumsuz koşullardan kurtarmak amacıyla işbirliğinin zorunluluğuna inandıkları görülmektedir.

Zira, ülke dört bir yandan işgale uğramıştı. Kimi azınlık unsurlar ise bağımsız devletlerini oluşturabilmek amacıyla o güne değin iç içe

yaşadığı Türk halkına karşı saldırıya geçmişti. Ülkenin bütünlüğünü, halkın mal, can güvenliğini korumaktan sorumlu olan Osmanlı Devleti bu işlevini yerine getiremez hale gelmişti.

İşte bu ortamda Wilson ilkelerinden de güç alarak bölgelerinin etnik, kültürel ve tarihsel bakımdan Türk olduğunu kanıtlayıp, buraların düşman işgaline uğramasını engellemek amacıyla kurulan Müdafaai Hukuk Dernekleri, Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesinden sonra da etkin hale gelmiştir.

Ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan ancak "ulusun azim ve kararıyla" kurtarılabilceği halka anlatılmıştır.

Müdafaai Hukuk Cemiyetleri bölgesel kongrelerde biraraya getirilerek ulusal gücün merkezileştirilmesi sağlanmıştır ve Anadolu'da "milliyetçi" bir hareket başlatılmıştır. Amasya Tâlimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarıyla ortaya çıkan ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nca da benimsenip onaylanan Misak-ı Milli ile bu hareketin amacı ortaya konulmuştur. Ankara'da, T.B.M.M.'i toplandığı zaman, "Misak-ı Milli" milletvekillerini birleştiren bir bağ olmuştur. Milletvekilleri bu belgedeki hedeflerin gerçekleştirilmesi için, politik düşüncelerini askıya almış, meclisteki birliği bozucu tavır ve davranışlardan kaçınmaya özen göstermişlerdir.

Ancak, Meclisin kurucu bir meclis işleviyle hareket ederek yeni bir devlet yapısı oluşturacak yasalar yapması, kararlar alması, işgalci güçlerin ülkeden atılmasının uzaması birliği bozmuştur. Mecliste çeşitli hizipler ortaya çıkmıştır. Meclisin çalışmaları verimsizleşmiştir.¹ Bunun üzerine Atatürk kendi liderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu adıyla bir meclis grubu oluşturarak, meclisin çalışmalarını daha etkin hale getirmiştir.² Bu grupta yer alamayanlar bir süre sonra da organize olarak ikinci bir grubu oluşturmuşlardır.³

Bu iki grup arasındaki siyasal mücadele zaman zaman çok tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Meclisteki görüş ayrılığı basın organlarını da etkilemiştir.

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'un başarıyla bitmesi sıcak savaş dönemini kapatmış, barışa giden yolu açmıştır. T.B.M.M.'i Hü-

¹ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı*, Eskişehir 1985, s. 116 vd.

² Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu'nun Kurulmasına ve Çalışmasına Ait Bazı Vesikalar" *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. 3, S. 13, s. 1-15, S. 15, s. 161-170, Güneş, a.g.e., s. 135 vd.

³ Güneş, a.g.e., s. 142 vd.

kümeti'nin savaş meydanlarında kazandığı başarıyı barış masalarında da gösterebilmesi için Meclisin ve tüm kamuoyu'nun hükümete destek olması gerekiyordu. Oysa Mudanya Mütarekesi'nden sonra basın organları ve milletvekilleri arasındaki görüş ayrılığı daha da derinleşmiştir. Öyle ki İstanbul basınında kamuoyunu yanlış yönlendirici yazılar yayınlanmıştır.⁴ Yakup Kadri basındaki tutumu şöyle dile getiriyor. "O zamanların en çok satan gazetesi Tevhidi Efkar huysuz ve somurtkan bir şeyler mırıldanıp durmakta, yeniden çıkmaya başlayan Tanin herkese fazilet dersi verir, herkesi azarlar bir eda ile İttihat ve Terakki devrini savunmakta; başında henüz Ahmet Emin dostumuzun bulunduğu Vakit ile Celal Nuri'nin İleri'si sanki memleket yeniden çıkmaza girmiş gibi telaş ve endişe içinde Ankara devlet adamlarına yol göstermeye çalışmakta ve bunlardan biri Mustafa Kemal Paşa'ya Washington'un Amerikan İstiklal Harbini kazandıktan sonra yaptığı gibi bir köşeye çekilmesini öbürü hemen bir diktatörlük kurmasını tavsiye etmekteydi."⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın eşiyile yurt gezilerine çıkışı bile eleştiri konusu yapılmıştı.⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel tavır ve davranışları yanında T.B.M.M.'ne de sıcak bakılmıyordu. Kimi kişiler, "bu meclis harbi yapmak ve zaferi kazanmakla mükellefti" diyerek devletin şeklinin ve barış andlaşmasının başka bir meclis tarafından yapılmasını istiyorlardı.⁷

İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşum biçimi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması, Başkomutanlık yasasının görüşülmesi; Ankara İtilafnamesi'nin onaylanması İcra Vekilleri Heyeti'nin Görev ve Sorumlulukları'nın saptanması, Saltanat'ın kaldırılması konuları mecliste şiddetli tartışmalara yol açmıştı. Lozan Konferansı'nın başlaması ve Lozan'da izlenen strateji hakkında meclisin açık ve gizli oturumlarında yapılan tartışmalar başta Mustafa Kemal olmak üzere bazı Milletvekillerinde Meclisin yenilenmesi düşüncesini doğurmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılı başında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini kapsayan bir inceleme gezisine çıkmıştır. Bu gezideki izlenimlerini İcra Vekilleri Heyeti'ne de ileterek Meclisin yenilenmesi gerektiğini bildirmiştir. Aynı konuyu Müdafaa-i Hukuk Grubu'na da götürmüştür. Burada yapılan görüşmelerden sonra seçimlerin yenilenmesi konusu Meclis gündemine getirilmiştir.⁸ 1 Nisan 1923'te Aydın Milletvekili Esat Efendi ve 120 arkadaşı ortaklaşa bir önerge vererek;

⁴ İsmail Habib, *O Zamanlar* Ankara: 1981, s. 237.

⁵ Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara: 1968, s. 19.

⁶ İsmail Habib, *Atatürk İçin*, İstanbul: 1939, s. 58.

⁷ Subhi Nuri, "Halk Fırkası", *İleri*, 24 Kanunuevvel 1338.

⁸ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul: 1955, s. 103.

“Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi(nin) bu ünniyeyi istihsal etmekte mefahiri tarihiyeyi ihraz ve halleflerinin takdiratını” celb etmiş olduğunu, “memleket(in) şimdi mesaili sulhiye ve terakkiyatı iktisadiye gibi her biri bihakkın en nazik menafii aliyeyi ihtiva eden iki mühim ve mukaddes gayeyi istihdaf” ettiği(ni) “bu hususta arayı umumiye’yi tecdiden ihraza şiddetle lüzumu katı” olduğunu belirterek seçimlerin yenilenebilmesi için Teşkilat-ı Esasiye Kanunundaki “maddei münferide”nin kaldırılmasını öngören bir yasa önerisini meclis başkanlığına sunmuşlardır.⁹ Milletvekilleri bu önergeyi, “ititifakla” kabul ederek seçimin yenilenmesine karar vermişlerdir. Bu karar, Meclis Başkanı tarafından ve aynı gün bir yazıyla İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına iletilmiş ve seçime başlanması bildirilmiştir.¹⁰

Mustafa Kemal Paşa seçime başlanılmasını bildirmiş olmasına rağmen seçimlerin hangi esaslara göre yapılacağı belli değildi. Zira 1923’e gelinceye kadar ülkede yapılan seçimler geçici seçim yasasına göre yapılmıştı. Osmanlı devletine özgü olan bu yasanın öngördüğü “yarım rey-le” seçilen mebuslardan oluşan T.B.M.M.’nin tümüyle Türk ulusunu temsil etme gücüne sahip olduğu savını ileri sürmek zordu. O nedenle imparatorluktan ulusal devlete geçen yeni Türkiye’nin yeni yapısına uygun büyük kitleleri oy vermeye yöneltecek yeni bir seçim yasasına ihtiyaç vardı. Ancak ne iç ne de dış politik gelişmeler yeni seçim yasası yapmaya uygun gözüküyordu. Bu nedenle 25 Kasım 1922’de Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selâhaddin ve Canik Milletvekili Emin Bey tarafından hazırlanan “İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkatini Muaddil Mevaddi Kanuniye” esas alınarak eski seçim yasasının yeni koşullara uydurulması saptanmıştır. Böylece seçim yasası değiştirilirken muhalefetin de desteği sağlanmış olacaktı.

18 maddeden oluşan bu teklife göre, T.B.M.M.’nin Milletvekili sayısı seçmen yasasına göre belirlenecekti. Buna göre: her 20.000 seçmen bir milletvekili seçecekti. 18 yaşını bitiren her erkek seçme hakkına sahip olacaktı. Öğretmenler dışında merkezi hükümetçe atanan tüm memurlar, tüm askeri personel, hâkimler ve savcılar görev yaptıkları yerde seçime katılamayacaklardı. Adı geçen görevlilerin seçme ve seçilme haklarını kullanabilmeleri için seçim başlamadan 3 ay önceden istifa etmeleri gerekecekti. Seçim işlerini idare etmek üzere tüm liva ve kazalarda birer teftiş heyetleri oluşturulacaktı. Liva Teftiş Heyeti içinde 5 ziraatçi, 2 sanayici, 2 tüccar, 4 “hür meslek” sahibi olacaktı.¹¹ Seçimler başlama-

⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM zb.C.), C. 28, s. 283.

¹⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. 4, Ankara: 1959, s. 486.

¹¹ Kaza teftiş heyetinde ise 3 ziraatçi, 1 sanayici, 1 tüccar, 2 hür meslek sahibi üye bulunacaktı. Hür meslek sahipleri ise hükümete bağlı olmayan öğretmenler,

dan 48 saat önce tüm meslek mensupları belediyece belirlenen yerde toplanıp gizli oyla teftiş heyetine girecek adaylarını belirleyeceklerdi. Belediyeler Liva ve Kaza'larında bulunan çiftçi, sanayici, tüccar ve "hür meslek" mensuplarını bir deftere yazacak ve onları ilân edecekti. Adı unutulmuş olursa bunların "usulüne göre" deftere yazılması sağlanacaktı. Teftiş heyetleri; seçimleri doğrudan doğruya idare edecek ve sonuçları ulusal meclise, yerel hükümete, seçimi kazananlara bildirecekti. Seçmen ve milletvekili adayı olabilmek için vergi verme şartı olmayacaktı. Bir kişi hem milletvekili hem de devlet memuru olamayacaktı. Seçimler tek dereceli olarak yapılacaktı. Adayın, milletvekili olabilmesi için bir seçim bölgesindeki oylamaya katılan ikinci seçmenlerin çoğunun oyunu alması gerekecekti. Bunun yanında Türkiye'nin o günkü sınırları içindeki "mahaller" halkından olması ya da milletvekili seçileceği bölgede oturmuş olması, göçle gelen "Türk ve Kürtlerin" ise yerleştikleri tarihten itibaren beş yıl geçmiş olması zorunlu olacaktı. Diğer unsurların ise Türkiye'de doğmuş çocukları seçilme hakkından yararlanabilecekti.¹²

İzmir milletvekili Yunus Nadi Bey Başkanlığında toplanan "Kanunu Esasi Encümeni" bu öneriyi çeşitli boyutlarda ele alarak incelemiştir. Milletvekili sayısının belirlenmesinde 18 yaşını doldurmuş her 20.000 seçmenin esas alınması görüşü komisyonca da kabul edilmiştir. Yasama ve yürütme yetkisine sahip olan Büyük Millet Meclisi'ne aydın sınıfından çok sayıda milletvekilinin girmesi yararlı görülerek tüm memurların seçme hakkına sahip olmaları, silah altında bulunan asker ile jandarma "efradının" yaptıkları görev dolayısıyla seçime katılmaları komisyonca da uygun görülmemiştir. Buldukları görev nedeniyle istifaları sakıncalı görülen ve ayrılmaları karışıklıklara yol açacak olan Askerlik Şubesi Başkanları, jandarma alay, tabur ve bölük komutanlarının görev yaptıkları yerden aday olamayacakları, halkla yakın ilişkisi olan mülkiye, maliye memurlarıyla müftülerin ikinci seçmen seçimine başlamadan bir ay öncesinden istifa etmedikçe çalıştıkları yerden adaylıklarını koyamayacakları kararlaştırılmıştır.

Ülkede henüz "meslekler ve meslek teşkilatı" oluşmadığı için seçimlerin idaresinin mesleklerle göre oluşacak teftiş heyetlerine verilmesi uygun görülmemiştir. Seçmen olabilmek için vergi verme zorunluluğunun kaldırılması uygun görülmüştür. Her 250 kişi için bir ikinci seçmen isteği kabul edilmeyerek yine 200 seçmen için bir ikinci seçmenin seçilmesi, benimsenirken milletvekili olabilmek için oylamaya katılan ikinci seçmenlerin mutlak çoğunluğunun oylarının alınması ilkesi benimsenme-

mühendisler, doktorlar, hukukçular, yazar ve gazetecilerle devlete bağlı olmayan yüksek okul mezunlarıydı.

¹² TBMM zb.C. C. 28, s. 324.

miştir. Köklü değişiklik 15. maddede yapılmıştır. Komisyon Türkiye Devleti halkından olan kişilerin milletvekili olabilecekleri görüşünü kabul ederken, kimlere Türkiye Devleti Halkı denileceğinin de seçim yasası ile değil yurttaşlık yasası ile saptanacağı görüşünü benimsemiştir.¹³

Komisyonun önerdiği yasa özetle şöyledir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üye sayısı Türkiye Devleti halkından her 20.000 erkek nüfusa bir Milletvekili olarak hesaplanacaktır. Hesaplama şöyle olacak;

0	30.000 = 1	Milletvekili
30.001	50.000 = 2	»
50.001	70.000 = 3	»
70.001	90.000 = 4	»

18 yaşını bitiren her erkek seçime katılacaktır. Silah altında bulunan asker ve jandarma erleri dışında tüm subay ve memurlar seçime katılma hakkına sahip olacaklardır. Vali, mutasarrıf, kaymakam, defterdar, muhasebeci, mal müdürü ve müftiler ikinci seçmen seçimi başlamadan bir ay önceden istifa etmedikçe çalıştıkları yerden Askerlik Şubesi Başkanı'yla jandarma alay, tabur ve bölük komutanları görev yaptıkları yerden milletvekili adayı olamayacaklardır.

Gerek seçmen gerekse milletvekili olabilmek için vergi verme zorunluluğu olmayacaktır.

Bir nahiy'e'de bulunan erkek nüfustan her 200 kişi için bir ikinci seçmen seçilecektir. Bu konuda şöyle bir yol izlenecektir.

0	300	Seçmene 1
301	500	Seçmene 2
501	700	Seçmene 3 ikinci seçmen seçilecektir.

Komisyonun bu teklifi bazı ufak değişikliklerle 3 Nisan 1923'te T.B.M.M.'de benimsenerek 1923 seçimlerinin yasal dayanağını oluşturmuştur.¹⁴

Bu yasaya göre seçimlerin yapılması saptandı. Seçimi "bir halk işi" olarak gören hükümet, halkın seçimlere katılımını artırabilmek için seçim konusunda aydınlatılmasını istedi. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi de seçimin anlamını, seçmen ve milletvekili olma koşullarını, seçimi idare edecek olan teftiş heyetlerinin oluşum biçimini, görevlerini,

¹³ Bk. TBMM zb.C. C. 28, s. 324-326.

¹⁴ a.g.e., s. 330 vd. Düstur 3. Tertip c. 4, Ankara: 1953, s. 17.

seçimin nerelerde yapılabileceğini, ikinci seçmenlerin ve milletvekillerinin nasıl belirleneceğini, seçim suçlarının neler olduğunu, bunlara hangi cezaların verileceğini özlü bir şekilde açıklayan bir kitapçık yayınladı.

Bu kitapçığa göre iki tür seçim yöntemi vardı. Birincisi —tek dereceli seçimdir ki— mahalle halkının mebusunu—milletvekilini doğrudan doğruya seçmesi, ikincisi ise halkın “dünya işlerine akli yetenleri onların da milletvekillerini seçmesi”dir. Bu ikinci şekle iki dereceli seçim adı verilmektedir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde tek dereceli, yani doğrudan doğruya milletvekillerinin halk tarafından seçilmesi yöntemi benimsendiği halde Türkiye’de halkın çoğunluğunun okuryazar olmaması, bir çoğunun da hâlâ dünya işleriyle ilgilenmemesi nedeniyle iki dereceli seçim yöntemi benimsenmiştir. Fakat ilerde tek dereceli seçim yöntemine geçilmesi mutlaktır.

İki dereceli seçim de 18 yaşını bitiren her erkeğe müntehibi evvel yani birinci seçmen adı veriliyordu. Bunların görevi “aklı yeten fikri açık adamları” müntehibisani —ikinci seçmen— olarak milletvekillerini seçecek olanları seçmektir. Bunlar her mahalle ya da köyde bulunan halktan her ikiyüz seçmen (erkek nüfus) için bir ikinci seçmen olarak seçiyor, onlar da kazalarda toplanarak milletvekillerini seçiyordu.¹⁵

Seçmen olabilmek için temel koşul Türkiye Devleti halkından olmak, 18 yaşını geçmiş ve erkek olmak, yabancı devlet vatandaşı olduğu iddiasında bulunmamak, yabancı bir devlete hizmet imtiyazı taşımamak, ticaret yaparken iflas etmiş ise tekrar itibarını kazanmış olmak, malına mülküne hükümetçe elkoyma işlemini kaldırmış olmak, medeni haklarından yoksun bırakılmış olmamaktır.¹⁶

Milletvekili olabilmek için ise; yukarıda belirtilen koşulların yanında, milletvekili adayının 30 yaşını geçmiş erkek olması, Türkçe konuşmasını bilmesi gerekiyordu.¹⁷

Memur iken milletvekili seçilmek isteyenlerin şu kurallara uyması zorunluymuştu. Merkezden atanan tüm memurlar, belediye başkanları, ikinci seçmenlerin seçilmesine başlamadan iki ay evvelinden istifasını verip görevlerinden ayrılacaklardı. Aksi takdirde görev yaptıkları livadan aday olamayacaklar, seçilseler bile milletvekillikleri geçersiz olacaktı. Müftülerin, hâkim ve savcılarının da aynı kurala uyması zorunluymuştu. Sadece öğretmenler bu kuralın dışındaydı. Vali, mutasarrıf ve kaymakamlarca ata-

¹⁵ Türkiye’de Mebus İntihabatı, Matbuat İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından, No. 27, s. 9.

¹⁶ a.g.e., s. 10.

¹⁷ a.g.e., s. 11.

nan memurlar istifa etmeden seçimlerde adaylıklarını koyabileceklerdi. Ordu, kolordu, fırka, tüm askere alma dairesi başkanları, jandarma alay, tabur ve bölük komutanları görev yaptıkları livada milletvekili aday olamazlardı.¹⁸

Seçim kararı alınınca işleri bakanlığı bu kararı tüm yurttaşlara çeşitli yollarla duyuruyordu. Vilayetlerdeki, Livalardaki Kaza ve Nahiyelerdeki tüm mülki ve yerel yöneticiler göreve çağrılıyordu. Merkezden alınan seçim emrini adı geçen görevliler mahalle ve köylere kadar ileterek her mahalle ve köyün erkek nüfusunun seçim defterine yazılmasını istiyorlardı. Müslüman köylerinde imam ve muhtarlar bu defterlerin hazırlanmasında birinci derecede sorumlu oluyorlardı. Müslüman olmayan mahalle ve köylerde ise papaz, haham gibi dini önderler nüfus defterlerini hazırlıyorlardı.

Nüfus defterleri şehirlerde Belediye Meclisi Reislerinin, köylerde ise Nahiyeye Meclisi Reisi'nin sorumluluğu altındaydı. Belediye ve Nahiyeye Meclisi Reisi defter düzenlemesini bilmeyenlere öğretmek zorundaydı. Nüfus defteri hazırlanırken ihtiyaç duyulması halinde mahalle ve köyün eşrafından, saygın kişilerden de yararlanılmasına olanak veriliyordu.

Nüfus defterleri iki bölüme ayrılmıştı. Birinci bölüme 0-19 yaş arasında bulunanlar, ikinci bölüme ise 19 ve yukarı yaştaki erkek nüfus yazılıyordu. Seçmen yaşına geldiği halde seçime katılamayacak olanların isimlerinin karşısına bunun nedenleri de belirtiliyordu. Defterler Türkçe ve iki nüsha olarak hazırlanıyordu. Defterlerden biri Belediye ya da Nahiyeye Başkanlarına gönderiliyor diğeri ise mahallenin ya da köyün muhtarlarının evinde saklanıyordu. Nahiyeye Reisleri de bu defterleri kazalardaki teftiş heyetlerine gönderiyorlardı.¹⁹

Seçimlerde Teftiş Heyetleri oldukça önemli bir işleve sahipti Nüfus Defterlerinin hazırlanması bittikten sonra göreve başlayan Teftiş Heyetleri ne kadar iyi oluşturulur ise ve görevini ne kadar iyi yaparlar ise seçimlerin de o denli düzgün yapılacağı düşünülüyordu. Teftiş Heyetleri Kazaların, Livaların ve Vilayetlerin merkezinde de oluşturuluyordu. Seçimin başlamasından bitimine dek sürekli görev başında bulunuyorlardı. Seçimle ilgili her türlü önlemi alabilme yetkisine sahiptiler.

Seçim, bir halk işi sayıldığı için bu işi de halkın yapması yargısından hareket edilerek, Teftiş Heyetleri'nin Belediye Başkanlarının başkanlığı altında belediye meclisi üyeleri ile idare meclisinin halk tarafından seçilmiş üyelerinden oluşturulması kararlaştırılmıştır. Teftiş Heye-

¹⁸ a.g.e., s. 12.

¹⁹ a.g.e., s. 13-14.

ti'nin üye sayısı Kaza ve Livanın büyüklüğüne göre değişiyordu. Genel olarak ise 4 ile 10 arasındaydı. Üye sayısı için adı geçen meclislerin üyeleri yeterli olamaz ise halktan üye alma olanağı da vardı. Halktan üye almanın temel koşulu ise gösterilen adayı Teftiş Heyeti'nin seçmesiydi.²⁰

Teftiş Heyetlerinin ilk görevi mahalle ve köylerdeki seçmen sayısını gösteren nüfus defterlerini kontrol etmektir. Defterdeki herhangi bir yanlışlık ya da hile belirlenirse mahalle ya da köylüden kişilerin bilgisine başvurulur ve yanlışlık düzeltiliyordu. Defteri inceleme süresi 15 gündü.

Teftiş Heyetlerinin ikinci görevi nüfus defterlerinin incelenmesi sonunda kesinliğe kavuşan seçmenlerin adlarını kağıtlara yazarak halkın kolayca göreceği sokak kavşağı, cami, kilise kapısı, belediye binaları duvarlarına astırmaktı. Bunlar da 15 gün duvarda asılı kalırdı. Seçmenlerin adlarının ilân edildiği basın ya da "dellallar" yoluyla halka duyurulurdu. Seçime katılacak seçmenlerin adları ilân edildikten sonra yanlışlıkla seçmen yapılanlar ya da unutulmuşlar bir dilekçeyle baş vurduğunda Teftiş Heyeti bu dilekçeyi incelemek ve sonucunu yazılı olarak başvuru sahibine bildirmek zorundaydı. Başvuru sahibi Teftiş Heyetinin kararını beğenmez ise mahkemeye baş vurabilirdi.

Heyeti Teftiş Heyeti'nin bir diğer görevi de Liva'dan ne kadar milletvekili seçileceğini saptamaktır. Köylerdeki nüfus defterleri o köyün bağlı bulunduğu nahiyelere gönderiliyordu. Nahiye Meclisi Reisi bu defterleri bir araya getirip Nahiye'nin bağlı olduğu kazanın Belediyesinde toplanan defterleri Teftiş Heyetine gönderiyordu. Teftiş Heyeti tüm mahalle ve köylerin defterlerini inceleyerek Kaza'nın seçmen sayısını saptıyordu. Belirlenen sayı bir "mazbata" ile kazanın bağlı bulunduğu Liva Teftiş Heyetine bildiriliyordu. Liva Teftiş Heyeti Kaza'lardan gelen bu bilgileri toplayarak seçmen sayısını belirliyor daha sonra da ne kadar milletvekili seçileceğini saptıyordu.²¹

Bir Liva'da seçmen sayısı 35.000 ise, bu Liva'dan iki milletvekili seçilecek demektir.

Liva mutasarrıfı Livasından kaç milletvekili çıkacağını basın yoluyla halka açıkladığı gibi teftiş heyetlerine, Nahiye Meclisi Reislerine de bildiriyordu. Kaza ve nahiyelerde o livadan kaç milletvekili seçileceği duvar ilanlarıyla da duyurulurdu.

Teftiş Heyetleri liva ve kazalarda oluşmasına rağmen seçimlerin nahiyelerden başladığı görülmektedir. Zira köylerde oy verme işlemi

²⁰ a.g.e., s. 16.

²¹ a.g.e., s. 19.

yoktu. Köylüler bağlı buldukları nahiyelere gelerek ikinci seçmenlerini seçmek üzere oylarını burada kullanıyorlardı.

Kaza ve livalardaki seçimlerin kurallarına uygunca yapılması Teftiş Heyetlerinin çalışmasına bağlıydı. Nahiyelerin durumu ise farklılık gösteriyordu.

Nahiyelerde seçimin kurallarına uygunca yapılmasını sağlamak için Kaza Teftiş Heyeti, üyelerinden birer kişiyi temsilci olarak nahiyelere gönderiyordu.²² Bu kişinin başkanlığında Nahiye Meclisi üyelerinden, imam ve muhtarlardan bir seçim heyeti oluşturuluyordu.

Nahiye'ye gönderilen görevli kazadan ayrılırken seçim sandığıyla, arkası Teftiş Heyeti Mühürü'yle mühürlenmiş oy pusulalarını da birlikte götürüyordu. Yanında bir kâtiple iki jandarma da bulunuyordu. Köyleri tek tek dolaşarak seçimin önemini, seçim işleminin nasıl yapılacağını da halka anlatıyordu. Bu görevi yaptığını kanıtlamak için de her köyün ihtiyar heyetinden bir belge alıyordu.²³ Köylerin dolaşılması bittikten sonra Nahiye'ye dönerek oluşturduğu seçim heyetiyle birlikte oy verme işlemini başlatabiliyordu.

Nahiye Seçim Heyeti köylerdeki seçmenleri 300 kişilik gruplara ayırıyor ve her grubun saptanan günde nahiyeye gelerek oyunu vermesini sağlıyordu.

Oy verme işlemi başlamadan önce oy pusulaları seçmenlere dağıtılıyordu. Seçmenlerden bu pusulaların üzerine o nahiyeden seçilecek ikinci seçmen sayısı kadar isim yazması isteniyordu. Seçmen bu konuda özgürdü. Kendi adının dışında istediği kişileri ikinci seçmen adayı olarak yazabilirdi. Yazının okunaklı olması, silinti olmaması belirlenen sayıdan fazla adın yazılmaması gerekiyordu. Okur-yazar olmayanlar güvendiği bir kişiye adaylarının adlarını yazdırabilirdi.

Seçmen oy verirken köyü, adı seçim defterinden kontrol edildikten ve bu bilgiler oturduğu köyün muhtarı tarafından doğrulandıktan sonra oy pusulasını sandığa atabiliyordu.

Bir köyün oy verme işlemi bittikten sonra o köyün seçim işleminin tamamlandığı seçim defterinde belirtiliyor ve altı mühürleniyordu. Tüm köylerin seçim işlemi bittikten sonra ancak sandık açılabilirdi.

Sandık açıldığında önce oylar sayılıyor ve seçmen sayısı ile karşılaştırılıyordu. Eğer seçmen sayısından fazla oy çıkar ise kaza ya da livadan

²² Teftiş Heyeti üye sayısı yeterli olmadığında üyelerin çoğunluğunun kararıyla dışardan bir kişi de görevlendiriliyordu.

²³ a.g.e., s. 22.

özel görevli isteniyordu. Bu durumdan seçim heyeti de sorumlu tutuluyordu. Bu görevli denetiminde fazla sayıdaki oy kadar gelişi güzel oylar imha ediliyordu. Seçim Heyeti sandıktan bir günde ayırd edeceği kadar oy pusulasını çıkarıp kalanı sandıkta tutuyordu.

Bir kişi oy pusulasındaki adları okurken diğer bir kişi de adayları ve aldıkları oyları birer birer yazıyordu. Adaylar aldıkları oylara göre sıralanıyordu. Böylece o nahiyeden çıkacak ikinci seçmen sayısı kadar en çok aday tespit ediliyordu. Örneğin, 20 ikinci seçmenin seçilmesi gerekirken seçmenler otuz aday göstermiş ise en çok 20 oy alan kişi ikinci seçmen olabiliyordu. Seçilenlere, seçim heyetince kaç oy ile seçildiğini gösteren bir "mazbata" veriliyordu.

Kaza, liva ve vilayet merkezlerinde ise seçimler Teftiş Heyeti'nin denetiminde yapılıyordu. Kaza, liva ve vilayetlerin çıkaracakları ikinci seçmen sayısı, mahalle ihtiyar heyeti aracılığıyla mahalle halkına duyuruluyordu. İhtiyar Heyeti'nin oyların bölünmesini önlemek için, daha önce kendi aralarında saptadıkları ikinci seçmenlerin seçilmesi doğrultusunda halkı yönlendirmeye çalıştığı da görülüyordu. Ancak halk dilediği kişiye oyunu vermekte serbestti.

Teftiş Heyeti'nin belirlediği günlerde mahalleler oylarını verirdi. Bir seçmen oyunu sandığa atmadan önce Nüfus Tezkeresi'ni seçim heyetine göstermek zorundaydı. İkinci kez oy kullanımının önlenmesi için Nüfus Tezkereleri mühürleniyordu. Oy verme işlemi tümüyle bittikten sonra sandık açılıyor, ikinci seçmen belirleniyor, gazete, duvar ilanlarıyla bunlar halka duyuruluyordu. Ayrıca bunlara kaç oyla seçildiğini gösteren birer de mazbata veriliyordu.

Gerek nahiyelerde, gerekse kaza, liva ve vilayetlerde 300 seçmene kadar bir, 301 den sonra her 200 seçmen için bir ikinci seçmen seçiliyordu.

Milletvekili seçimi kaza, liva ve vilayet merkezlerinde yapılırdı. Teftiş Heyetleri milletvekili seçiminin ne zaman yapılacağını basın ve duvar ilanlarıyla duyururdu. Belirlenen günde ikinci seçmenler belediye dairelerine gelerek kendilerine dağıtılan oy pusulalarına o liva'dan seçilmesi gereken milletvekili sayısı kadar aday adını yazar ve bu pusulayı sandığa atardı. Okur-yazar olmayanlar orada bulunan bir kişiye seçmek istediği milletvekillerinin adlarını yazdırabilirdi. Seçim sırasında ülkede var olan siyasal partiler, cemiyetler her liva için istediği kişiyi aday gösterebilme ve bunları çeşitli yolla seçmenlere tanıtmaya hakkına sahipti.

Oy verme işlemi sırasında Teftiş Heyetiyle birlikte o kaza, liva ve vilayette yaşayan dini toplulukların başkanları da sandık başında hazır olması gerekiyordu. Oy verme işlemi başladığı halde oy verme yerine gelmeyen ikinci seçmen olur ise bunlara yazılı davetiye gönderiliyordu.

Oy verme işlemi bittikten sonra sandığın açılabilmesi ve oyların sayılabilmesi için Teftiş Heyetiyle birlikte dini başkanların yanında ikinci seçmenlerin de 8/10'unun hazır bulunması gerekiyordu. Aksi takdirde sandığın açılması sözkonusu değildi. Milletvekili adaylarının aldığı oylar belirleniyor ve bunlar kazalarda kaymakamlara iletiliyordu. Kaymakam da bu sonucu Liva Teftiş Heyetine bildiriyordu. Liva Teftiş Heyeti kazalardan gelen tüm bilgileri topladıktan sonra milletvekili adaylarının aldıkları oyları saptıyordu. Gösterilen adaylardan en çok oyu alanlar milletvekili seçiliyordu. Teftiş Heyeti milletvekili seçilenlere birer mazbata düzenliyordu. Bu mazbataların bir örneği milletvekilinin kendisine verilirken bir örneği de mutasarrıf ya da valiye gönderiliyordu. Mutasarrıf ya da vali kimlerin milletvekili seçildiğini Kaza Teftiş Heyetine bildiriyordu. Liva bağımsız ise mutasarrıf, bağımsız değil ise vali seçilen milletvekillerini Dahiliye Vekaletine bildiriyordu. Seçilen milletvekilleri de vakit kaybetmeden Ankara'ya gelerek görevine başlıyordu.²⁴

Seçmenlik hakkına sahip olmadığı halde yanlış adla kendini seçim defterine yazdırmak, bu şekilde oy kullanmak, milletvekili olmak için ya da birini milletvekili seçtirmek amacıyla seçmenleri tehdit etmek, para ya da eşya vererek seçmenlerin oylarını almaya çalışmak, bulunduğu devlet görevini bir adayın seçilmesi amacıyla kullanmak, seçim sandığını çalmak, gasbetmek, seçmenlerin özgürce oylarını kullanmalarını engellemek, Seçim Heyetlerine, Teftiş Heyetlerine saldırıda bulunmak, onların çalışmalarını engellemek seçim suçu sayıldığı gibi, Belediye İdare Heyetleri'nin, Teftiş Heyetlerinin ve Seçim Heyetinin istediği bilgiyi vermeyen imam, haham, papaz ve muhtarların da seçim suçu işlemiş olacakları belirtilmiştir. Seçim suçu işleyenlerin nakti para cezasına çarptırılması yanında tutuklanması da söz konusuydu. Tutukluluk süresi ise altı ayla beş yıl arasında değişiyordu.²⁵

Yeni Türkiye Devleti katılımcı-demokratik temeller üzerine kurulmuştu. Bu nedenle de devlet yöneticileri demokratik katılıma büyük bir önem vermişlerdir. Ancak ayrıntılı bir seçim yasası yaparak kadınların da siyasal yaşama katılmaları sağlanılamamıştı. Seçmen olabilme koşullarında bazı iyileştirmeler yapılarak seçimin tabana yayılması sağlanmıştır. Böylece, milletvekillerinin seçmenlerinden alacakları yeni güçle devlet ve toplum yaşamını çağdaşlaştırıcı devrimlere yönelmelerine, çağdaş, demokratik ve laik bir Türkiye'nin oluşumunu engelleyici, çağdışı kalmış, donmuş kurum ve kuralların kaldırılmasına olanak sağlanmıştır.

²⁴ a.g.e., s. 25-26.

²⁵ a.g.e., s. 29-30.